

Demografsko izumiranje hrvatskoga istoka

Dražen ŽIVIĆ,

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
— Područni centar Vukovar, Vukovar

Izvorni znanstveni rad
(primljeno: 10. svibnja 2018.)
UDK 314.116-022.252(497.54)"2001/2011"

Predmet istraživanja u ovom radu je ukupno (opće) kretanje stanovništva triju županija hrvatskoga istoka (Brodsko-posavska, Osječko-baranjska i Vukovarsko-srijemska) tijekom posljednjega međupopisnoga razdoblja (2001.—2011.). Cilj istraživanja je utvrditi dosegnutu razinu ukupne depopulacije, prirodnoga pada i negativne migracijske bilance te odrediti tip intenziteta međupopisne promjene broja stanovnika, kao i tip općeg kretanja stanovništva. Suvremena demografska slika promatranog prostora očekivani je odraz dugoročnog i sinergijskog/kumulativnog djelovanja različitih demografskih i nedemografskih čimbenika kretanja i razvoja stanovništva, od kojih su mnogi imali remetilačke učinke, kako na demografski, tako i na društveno-gospodarski razvoj/napredak hrvatskoga istoka. Provedena analiza nedvojbeno je pokazala da u promatranom razdoblju županije hrvatskoga istoka gube stanovništvo i prirodnim i mehaničkim putem, tj. većim umiranjem od rađanja i brojnijim iseljavanjem od doseljavanja. Prema konceptu/kriteriju »ukupnog« stanovništva, kako je analiza pokazala, ukupna je depopulacija dominantno determinirana negativnom migracijskom bilancom, a prema konceptu/kriteriju »prisutnog« stanovništva, njegovim prirodnim padom. Brojne su i uglavnom dugoročne demografske, društvene i gospodarske posljedice depopulacije i demografskog izumiranja. Kada su u pitanju dugoročni demografski učinci depopulacije i demografskog izumiranja, oni se najjasnije ističu u biološkom sastavu stanovništva. Najvažniji proces u razvoju biološke strukture stanovništva hrvatskoga istoka jest demografsko starenje.

Ključne riječi: hrvatski istok, ukupna depopulacija, prirodni pad, negativna migracijska bilanca, demografsko izumiranje, starenje stanovništva

Uvod

Predmet istraživanja u ovom radu je ukupno (opće) kretanje stanovništva triju županija hrvatskoga istoka (Brodsko-posavska, Osječko-baranjska i Vukovarsko-srijemska) tijekom posljednjega međupopisnoga razdoblja (2001.—2011.). Svrha istraživanja svoje motivacijsko uporište ima u dva analitička momenta: *prvom*, koji proizlazi iz činjenice da su demografska istraživanja, tj. »promjene broja, struktura i izgledi budućeg razvitka stanovništva jednog po-

dručja, osnova /su/ za svaku politiku društvenog razvoja¹ i *drugom*, prema kojemu tematizirano područje u prostorno-geografskom smislu pripada istočnom graničnom arealu hrvatskoga državnog teritorija te je, stoga, prilično osjetljivo sa stajališta društvene stabilnosti i nacionalne sigurnosti, napose imajući u vidu njegovo trenutno/zabrinjavajuće demografsko stanje.² Cilj istraživanja je utvrditi dosegnutu razinu ukupne depopulacije, prirodnoga pada i negativne migracijske bilance te odrediti tip intenziteta međupopisne promjene broja stanovnika, kao i tip općeg kretanja stanovništva — ukupno i na razini pojedine županije. Jednostavnije rečeno, utvrditi model (demografskog) izumiranja stanovništva u okviru tipizacije općeg kretanja stanovništva.

Ukupno kretanje stanovništva, čiji je najjednostavniji statistički (agregatni) izraz promjena broja stanovnika, određeno je prožimajućim djelovanjem dviju osnovnih dinamičkih odrednica: bioreprodukcijom i migracijama, tj. prirodnim i mehaničkim kretanjem stanovništva, pri čemu natalitet i imigracija čine *aktivu*, a mortalitet i emigracija *pasivu* demografske bilance. Njihov međusobni odnos određuje intenzitet i smjer ukupnog kretanja stanovništva, na način da negativno prirodno kretanje (veće umiranje od rađanja) i emigracija determiniraju demografski pad (depopulaciju), a pozitivno prirodno kretanje (brojnije rađanje od umiranja) i imigracija determiniraju demografski porast. Upravo se kroz promjene u trendu i intenzitetu ukupnoga kretanja stanovništva odražava prevladavajući utjecaj pozitivnih/negativnih činitelja demografskog razvoja, kako u smislu kretanja brojnosti stanovništva, tako i u kontekstu oblikovanja njegovih struktura, naročito biološke strukture stanovništva.³

¹ Alica WERTHEIMER-BALETIĆ, »Demografske promjene i globalni demografski procesi u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju«, *Encyclopaedia Moderna* 13 (1992) 2, 238-251.

² Korisno je na ovome mjestu donijeti nešto dulji citat iz rada Stjepana Šterca i Monike Komušanec, jer daje iznimno dobar motivacijski okvir demografskim istraživanjima Hrvatske: »Demografska budućnost Hrvatske poprilično je neizvjesna, s obzirom na dugotrajne negativne trendove, izgubljenu demografsku prošlost, duboku starost ukupne populacije, nizak fertilitet mjeran totalnom stopom fertiliteta, dugotrajni pad stanovništva, pojavu sekundarne negativne migracijske bilance, djelovanje posebnih faktora na razvoj hrvatske populacije itd., itd., te dolaska u razvoj do ključne razdjelnice između nastavka izumiranja ukupnoga stanovništva i moguće populacijske revitalizacije. Poseban je to istraživački interes, s obzirom na to da je stanovništvo temelj svih prostornih, regionalnih, gospodarskih, društvenih i inih planiranja, osnovni prostorni resurs i potencijal te u svakoj zemlji nacionalni strateški interes«. Usp. Stjepan ŠTERC i Monika KOMUŠANEC, »Neizvjesna demografska budućnost Hrvatske — izumiranje i supstitucija stanovništva ili populacijska revitalizacija...?«, *Društvena istraživanja* 21 (2012) 3 (117), 694.

³ Dražen ŽIVIĆ, »Demografski činitelji braka i obitelji u istočnoj Slavoniji«, *Iščekivati i požurivati dolazak dana Božjega, Zbornik radova u čast prof. dr. sc. Peri Aračiću, prigodom 65. obljetnice života*, Ivo Džinić i Ivica Raguž prir., Đakovo, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, 2009., 325-351.

D. Živić: *Demografsko izumiranje hrvatskoga istoka*

U prostorno-administrativnom smislu demografska analiza je obuhvatila tri županije koje se svojom površinom prostiru na krajnjem istočnom, kontinentalnom dijelu hrvatskoga državnog prostora, Brodsko-posavsku, Osječko-baranjsku i Vukovarsko-srijemsku županiju, i koje, već uvodno možemo upozoriti, pripadaju sve širem depopulacijskom polu hrvatske demografske bilance. Ukupna površina navedenih županija iznosi 8639 četvornih kilometara što je 15,3% ukupne kopnene površine Republike Hrvatske (RH). U 533 naselja (7,9% svih samostalnih naselja u RH), okupljena u 87 općina i 14 gradova, živjelo je, prema posljednjem popisu stanovništva iz 2011. godine, ukupno 643 128 osoba, što je 15,0% ukupnog stanovništva RH. Prosječna opća relativna gustoća naseljenosti u navedenim županijama iznosila je 74,4 stanovnika na četvorni kilometar, što je nešto ispod državnog prosjeka (75,7). No, prosječan broj stanovnika po pojedinom naselju (1207) znatno premašuje prosjek za RH (634).⁴

Osnovni vremenski okvir analize definiran je popisima stanovništva 2001. i 2011. godine, s tim da je usporediva vremenska serija podataka vitalne statistike dana za razdoblje 2001.—2015., a statistike migracija za razdoblje 2002.—2015. godine. Obuhvaćeno je razdoblje koje u širem kontekstu možemo smatrati mirnodopskim, tj. u njemu su, uz ostale čimbenike, djelovali odgođeni, ali ne i izravni utjecaji rata i demografskih ratnih gubitaka, kao što je, primjerice, bio slučaj u prethodnom međupopisu (1991.—2001.).⁵ U radu su prezentirani i odabrani rezultati procjene Državnoga zavoda za statistiku Republike Hrvatske (DZSRH) za 2015.⁶ te projekcije demografa s Katedre za demografiju Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu za 2030. godinu.⁷

⁴ Prema rezultatima popisa u RH je u kritičnom trenutku popisa iz 2011. (31. ožujak/1.travanj) bilo 6756 samostalnih naselja, dok se u Statističkom ljetopisu RH za 2016. godinu navodi podatak o 6762 samostalna naselja. Izvor: Popis stanovništva 2011., DZSRH, Zagreb; Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2016., DZSRH, Zagreb, prosinac 2016., www.dzs.hr. Pristup ostvaren 25. svibnja 2017.

⁵ Ilustracije radi, treba napomenuti da je stanovništvo triju županija hrvatskoga istoka u razdoblju 1991.—2001. prema konceptu/kriteriju »ukupnog« broja stanovnika depopuliralo za 7,9%, a prema konceptu/kriteriju »prisutnog« stanovništva depopuliralo za 8,1%. U istom je razdoblju negativna gruba migracijska bilanca bila u rasponu od -59 280 do -62 490 stanovnika. Ovakvo izražena negativna gruba migracijska bilanca bila je izravna posljedica prisilnih i drugih, ratom potaknutih migracija stanovništva.

⁶ Procjene stanovništva Republike Hrvatske u 2015., Priopćenje 7.1.4., DZSRH, Zagreb, www.dzs.hr. Pristup ostvaren 25. svibnja 2017.

⁷ Stručna podloga za izradu Strategije prostornog razvoja Republike Hrvatske: Demografski scenarij i migracije, I. Čipin (voditelj), Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Katedra za demografiju, Zagreb, 2014.

Ukupna depopulacija

Ukupna depopulacija »razumijeva smanjenje broja stanovnika između dvaju susljednih popisa ili između bilo kojih odabranih godina. U tipu otvorenog stanovništva (obilježava ga vanjska migracija) ukupna depopulacija nastaje zbog udruženog djelovanja prirodnog kretanja i migracije.«⁸

Prije negoli ukažemo na dosegnuti stupanj ukupne depopulacije županija hrvatskoga istoka, korisno je barem naznačiti da su popisi iz 2001. i 2011. godine obavljeni po različitoj metodologiji, iako je osnovni koncept ostao nepromijenjen. Naime, i jedan i drugi popis pripremljeni su i obavljeni prema konceptu »uobičajenog mjesta stanovanja«, ali je definicija »ukupnog stanovništva« u njima bila različita, s očito »rastezljivim« kriterijima »pri utvrđivanju prebiva li popisana osoba zaista u naselju za koje je izjavila da joj je mjesto stalnog boravka«,⁹ što otežava/onemogućava neposrednu međupopisnu usporedbu rezultata, odnosno, izračunate pokazatelje nije moguće držati posve pouzdanima i treba biti oprezan prigodom njihova tumačenja.¹⁰ Razlog tome jest »uvođenje namjere odsutnosti/prisutnosti u popisu iz 2011., koja se nije prikupljala deset godina ranije, kao i zbog činjenice da su u ukupan broj stanovnika 2001. godine bile uključene i osobe odsutne godinu i dulje, koje su se u mjesto stalnog stanovanja vraćale sezonski i mjesečno, a nisu uvrštene u ukupan broj stanovnika 2011. godine.«¹¹

Imajući u vidu potonje, na temelju objavljenih popisnih rezultata, međupopisnu usporedbu promjene broja stanovnika županija hrvatskoga istoka moguće je izvršiti prema dva koncepta/kriterija: prema konceptu/kriteriju »ukupnog« i konceptu/kriteriju »prisutnog« stanovništva (stanovništvo »u zemlji«). Naime, iz ukupnoga broja stanovnika, ustanovljenog u popisu 2001. go-

⁸ Ivo NEJAŠMIĆ, *Demogeografija. Stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Zagreb, Školska knjiga, 2005., Zagreb, 111.

⁹ Anđelko AKRAP, »Promjene broja i prostornog razmještaja stanovništva Hrvatske i županija«, *Migracije i razvoj Hrvatske. Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*, Vlado Puljiz, Josip Tica i Davorko Vidović, ur., Zagreb, Hrvatska gospodarska komora, 2014., 28.

¹⁰ Tako je, prema konceptu/kriteriju »ukupnoga« broja stanovnika Hrvatska između 2001. i 2011. zabilježila pad broja stanovnika za 3,4%, dok je prema konceptu/kriteriju »prisutnog« stanovništva (bez popisanih u inozemstvu), ostvarila demografski porast od 2,0%. »U spomenutom razdoblju Hrvatska je imala prirodno smanjenje i negativan saldo migracije pa se nije očekivao porast broja stanovnika. Na temelju rezultata popisa ne možemo utvrditi kako je došlo do tog porasta. Pretpostavljamo da se radi o popisanim stvarnim povratnicima, ili o povratnicima u tzv. procesu povratka, što znači da se nije dosljedno provodila propisana metodologija popisa stanovništva 2011.« Usp. A. AKRAP, »Demografski slom Hrvatske: Hrvatska do 2051.«, *Bogoslovska smotra* 85 (2015) 3, 860.

¹¹ Detaljnije vidjeti u: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Metodološka objašnjenja, DZSRH, Zagreb, www.dzs.hr. Pristup ostvaren 25. svibnja 2017.

D. Živić: *Demografsko izumiranje hrvatskoga istoka*

dine, moguće je izdvojiti kontingent stanovništva »u zemlji« i kontingent stanovništva koje je popisano u inozemstvu, što na dosadašnjoj razini dostupnosti podataka nije moguće učiniti za popis 2011. godine, iako je i u njemu, prema primijenjenim popisnim kriterijima, bilo inozemaca, no ne znamo koliko!

Rezultati popisa i izračunati indikatori međupopisne dinamike dani su u tablici 1. Iz njih se, nedvojbeno, može zaključiti da županije hrvatskoga istoka,¹² neovisno o primijenjenom konceptu/kriteriju usporedbe, karakterizira *ukupna depopulacija* kao najvažniji demografski trend/proces, ali različitog tipa¹³ intenziteta međupopisne promjene. Tako prema konceptu/kriteriju »ukupnog« stanovništva Brodsko-posavska (-10,3%) i Osječko-baranjska županija (-7,7%) te hrvatski istok ukupno (-9,7%), pripadaju tipu *jaka depopulacija*, dok Vukovarsko-srijemska županija (-12,2%) pripada najnepovoljnijem tipu međupopisne promjene (*izumiranje*). Prema konceptu/kriteriju »prisutnog« stanovništva Brodsko-posavska (-3,0%) i Vukovarsko-srijemska županija (-3,6%) te hrvatski istok ukupno (-3,0%), pripadaju tipu *osrednja depopulacija*, a Osječko-baranjska županija (-2,7%) tipu *slaba depopulacija*. Prezentirani pokazatelji znače da hrvatski istok i sve tri njegove županije imaju regresivna obilježja demografske dinamike. Zbog toga je između 2001. i 2011. godine smanjen i relativan udio stanovništva hrvatskoga istoka u ukupnom stanovništvu RH — sa 16,0% na 15,0% prema konceptu/kriteriju »ukupnog« stanovništva, odnosno, sa 15,8% na 15,0% prema konceptu/kriteriju »prisutnog« stanovništva.

¹² Detaljnije o uzrocima i posljedicama suvremene demografske dinamike Brodsko-posavske, Osječko-baranjske i Vukovarsko-srijemske županije vidjeti u: Petar FELETAR, »Procesi depopulacije sjeverne Hrvatske između 1948. i 2001. godine«, *Podravina* 6 (2007) 12, 151-158; Marijan JUKIĆ i Ivo TURK, »Dinamičke demografske determinante ruralno-urbane polarizacije Osječko-baranjske županije (1971.—2001.)«, *Društvena istraživanja* 19 (2010) 6 (110), 1139-1162; Mario KEVO, »Kretanje stanovništva Brodsko-posavske županije, 1981.—1991.—2001.«, *Časopis za suvremenu povijest* 40 (2008) 1, 237-268; D. ŽIVIĆ, »Stanovništvo Vukovarsko-srijemske županije — procesi, trendovi i perspektive«, *Vukovarsko-srijemska županija: prostor, ljudi identitet*, D. Živić, ur., Zagreb — Vukovar, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Vukovarsko-srijemska županija, 2012., 27-54; D. ŽIVIĆ, »Suvremena migracija kao odrednica depopulacije Istočne Hrvatske (2001.—2014.)«, *Sociokulturno nasljeđe i gospodarski razvoj. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa globalizacija i regionalni identitet 2016.*, Antun Šundalić, Krunoslav Zmaić, Tihana Sudarić i Željko Pavić, ur., Osijek, Sveučilište J. J. Strossmayera, Ekonomski fakultet, Poljoprivredni fakultet, Odjel za kulturologiju, 2016., 52-75.

¹³ Prema intenzitetu međupopisne promjene broja stanovnika I. Nejašmić izdvaja, uz tip *stagnacija*, četiri progresivna i četiri regresivna tipa. Progresivni tipovi su: »vrlo jaka progresija, jaka progresija, osrednja progresija i slaba progresija, dok su regresivni tipovi: slaba depopulacija, osrednja depopulacija, jaka depopulacija i izumiranje«. Usp. I. NEJAŠMIĆ, *Demogeografija. Stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, 63.

Suvremena demografska slika promatranog prostora očekivani je odraz dugoročnog i sinergijskog/kumulativnog djelovanja različitih demografskih i nedemografskih čimbenika kretanja i razvoja stanovništva, od kojih su mnogi imali remetilačke učinke, kako na demografski, tako i na društveno-gospodarski razvoj/napredak hrvatskoga istoka. U tom smislu osobito se ističu: ljudski i demografski gubici u Hrvatskom domovinskom ratu, jačanje iseljavanja (prisilnog u vrijeme rata te »voljnog« zbog poslijeratne društvene i gospodarske krize), pad nataliteta te jačanje negativne prirodne promjene zbog kumulativnih učinaka ubrzanog demografskog starenja i nastavka procesa modernizacije u domeni promjena u hijerarhiji društvenih vrijednosti, odnosa prema braku, obitelji i djeci, položaja žene u društvu, jačanja sekularizacije, individualizacije i dr. Naročito jak destabilizacijski čimbenik suvremene demografske dinamike hrvatskoga istoka duboka je gospodarska kriza sa značajnim implikacijama po opće (sve pesimističnije) stanje/ozračje u društvu, u čijem se korijenu, među ostalim, nalaze loša privatizacija i zapostavljenost poljoprivrede, loš politički i gospodarski menadžment, loše gospodarske resursima i nebriga za opće dobro.¹⁴

Tablica 1. Promjena broja stanovnika županija hrvatskoga istoka između 2001. i 2011.

prema konceptu/kriteriju »ukupnog« i »prisutnog« stanovništva

Izvor: Popisi stanovništva 2001. i 2011., DZSRH, Zagreb (www.dzs.hr; pristup ostvaren 26. svibnja 2017.).

»Ukupno« stanovništvo				
Županija	Broj stanovnika		Apsolutna promjena	Indeks međupopisne promjene
	2001.	2011.		
Brodsko-posavska	176 765	158 575	-18 190	89,7
Osječko-baranjska	330 506	305 032	-25 474	92,3
Vukovarsko-srijemska	204 768	179 521	-25 247	87,8
Hrvatski istok — ukupno	712 039	643 128	-68 911	90,3
»Prisutno« stanovništvo				
Županija	Broj stanovnika		Apsolutna promjena	Indeks međupopisne promjene
	2001.	2011.		
Brodsko-posavska	163 489	158 575	-4914	97,0
Osječko-baranjska	313 406	305 032	-8374	97,3
Vukovarsko-srijemska	186 185	179 521	-6664	96,4
Hrvatski istok — ukupno	663 080	643 128	-19 952	97,0

¹⁴ A. ŠUNDALIĆ, »Osiriromašivanje i nerazvijenost — Slavonija i Baranja u očima njezinih stanovnika«, *Revija za socijalnu ekologiju* 15 (2006) 1-2, 125-143.

Premda je stopa ukupne depopulacije županija hrvatskoga istoka, prema načelu prisutnosti, znakovito niža (-3,0%) od stope ukupne depopulacije prema konceptu/kriteriju »ukupnog« broja stanovnika (-9,7%), ta činjenica ne smije zavarati, tj. ne smije nas držati u uvjerenju da je demografska slika hrvatskoga istoka povoljnija nego što realno jest. Naime, jedan od prilično jakih »razloga« manje ukupne depopulacije stanovništva »u zemlji«, leži u problemima popisne metodologije, tj. — manje-više — (ne)uspješnog svodenja popisnih podataka na razinu usporedivosti,¹⁵ a ne u djelovanju eventualnih pozitivnih demografskih kretanja u domeni bioreprodukcije i migracija. To nam najbolje potvrđuju u nastavku rada izneseni podatci vitalne i (ne cjelovite) migracijske statistike.

Razmjere ukupne depopulacije i snažnog demografskog praznjenja županija hrvatskoga istoka tijekom posljednjega međupopisnoga razdoblja, dodatno ilustrira i međupopisna usporedba broja stanovnika prema gradovima i općinama. Imajući u vidu problem otežane usporedbe rezultata posljednja dva popisa, ipak se signifikantnim može držati činjenica da je između 2001. i 2011. godine, prema konceptu/kriteriju »ukupnoga« broja stanovnika, od 101 jedinice lokalne samouprave samo njih pet (općine Bukovlje — 13,5% i Dragalić — 6,2% u Brodsko-posavskoj te Antunovac — 4,0%, Bilje — 3,0% i Čeminac — 1,9% u Osječko-baranjskoj županiji) zabilježilo demografski porast (s ukupno 15 916 na 16 723 stanovnika, tj. za 5,1%). Sve ostale općine i gradovi u županijama hrvatskoga istoka imali su međupopisno smanjenje broja stanovnika (u rasponu od -30,3% u općini Drenovci, do -0,2% u općini Negoslavci¹⁶), što upućuje na izrazitu prostornu homogenost ukupne depopulacije u tom dijelu RH.

Zbog međusobne uvjetovanosti društvenih, gospodarskih i demografskih silnica razvoja nekog prostora, »stupanj depopulacije posredan je pokazatelj i relativnih razlika u razvijenosti pojedinih dijelova nacionalnoga teritorija«. ¹⁷ S obzirom na to da je, prema konceptu/kriteriju »ukupnog« stanovništva, stopa ukupne depopulacije u svim županijama hrvatskoga istoka u razdoblju 2001.—2011. godine signifikantno veća od stope ukupne depopulacije stanovništva RH (-3,4%), može se zaključiti da hrvatski istok kao dio šireg istočnog panonskog krila Hrvatske, u smislu regionalnog razvoja, (zamjetno)

¹⁵ Detaljnije vidjeti u: A. AKRAP, »Promjene broja i prostornog razmještaja stanovništva Hrvatske i županija«, *Migracije i razvoj Hrvatske. Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*, 41, 65.

¹⁶ Zanimljivo je da se obje općine nalaze u Vukovarsko-srijemskoj županiji.

¹⁷ Dane PEJNOVIĆ, »Depopulacija županija i disparitet u regionalnom razvoju Hrvatske«, *Društvena istraživanja* 13 (2004) 4-5 (72-73), 703.

zaostaje u odnosu na državni prosjek, osobito u odnosu na neke druge dijelove državnoga teritorija.¹⁸ Uz ratne posljedice u domeni visokih izravnih i migracijskih ratnih gubitaka, kao i velikih materijalnih i nematerijalnih ratnih šteta, među iznimno važne, štoviše, razorne uzroke zaostajanja istočnohrvatskog prostora u regionalnom razvoju Hrvatske, Matišić i Pejnović¹⁹ ističu i proces »tranzicijske deindustrijalizacije«, kao kumulativnu posljedicu učinaka rata, funkcionalne ovisnosti o susjednoj Vojvodini/Srbiji, promašenog modela vlasničkog prestrukturiranja/privatizacije te dolaska stranih trgovačkih lanaca od sredine 1990-ih godina.²⁰

Prirodni pad stanovništva

Prikazana vitalna statistika analiziranih županija (prema konceptu prisutnosti) u razdoblju od 2001. do 2015. godine te njihova usporedba s ranijim međupopisnim razdobljima (od 1964. do 1990.), ukazuje na ozbiljne demoreproduktivne probleme u kojima se nalazi hrvatski istok, tj. na *prirodni pad stanovništva* kao »brojčano smanjenje stanovništva prirodnim putem, zbog većeg broja umrlih nego rođenih...«.²¹ Oni su posljedica ne samo naslijeđenih dugoročnih nepovoljnih odrednica reprodukcije, napose demografskih gubitaka u svjetskim ratovima i Domovinskom ratu te dugotrajnog (višedecetljetnog) denatalitetnog koncepta u bioreprodukciji (»bijela kuga«), nego i suvremenih destabilizacijskih odrednica prirodnog kretanja stanovništva, poput duboke društvene, vrijednosne i gospodarske krize i, sukladno tome, sve

¹⁸ Prema indeksu razvijenosti (*Narodne novine* 132/2017) sve tri županije hrvatskoga istoka pripadaju ispodprosječno rangiranim jedinicama područne (regionalne) samouprave u kojoj je njegova vrijednost manja od 100% prosjeka Republike Hrvatske, a među jedinicama lokalne uprave samo gradovi Slavonski Brod, Vinkovci i Osijek pripadaju jedinicama čija je vrijednost indeksa razvijenosti veća od 100% državnog prosjeka. U preostalim gradovima i općinama hrvatskoga istoka indeks razvijenost manji je od 100% prosjeka Republike Hrvatske, s tim da je u većini slučajeva manji od 75%, pa i od 50% državnoga prosjeka.

¹⁹ Mislav MATIŠIĆ i Dane PEJNOVIĆ, »Uzroci i posljedice zaostajanja istočne Hrvatske u regionalnom razvoju Hrvatske«, *Hrvatski geografski glasnik* 77 (2015) 2, 101-140.

²⁰ Razmjere razvojnog zaostajanja županija hrvatskoga istoka zorno ilustriraju i podatci o kretanju bruto domaćeg proizvoda za razdoblje 2000.—2014. godine. Tako je u promatranom razdoblju udio u ukupnom hrvatskom BDP-u Brodsko-posavske županije smanjen sa 2,41% na 2,02%, Osječko-baranjske županije sa 5,80% na 5,58% te Vukovarsko-srijemske županije sa 2,68% na 2,37%. Promotrimo li BDP po stanovniku, 2014. godine BDP Osječko-baranjske županije iznosio je 79,2% hrvatskog prosjeka, Vukovarsko-srijemske županije 58,1%, a Brodsko-posavske županije svega 55,8%. Izvor: BDP i gospodarska snaga županija, Hrvatska gospodarska komora, Zagreb, veljača 2017.; Bruto domaći proizvod za Republiku Hrvatsku i prema NKPJS-u 2012., DZSRH, Zagreb, www.dzs.hr. Pristup ostvaren 29. svibnja 2017.

²¹ I. NEJAŠMIĆ, *Demogeografija. Stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, 111.

D. Živić: Demografsko izumiranje hrvatskoga istoka

brojnijeg iseljavanja te ubrzanog procesa demografskog starenja, zahvaljujući kojemu je demoreproduktivna osnovica populacije hrvatskoga istoka znatno sužena (osiromašena), s vrlo nepovoljnim perspektivama. Naime, zahvaljujući različitim demografskim gubitcima, kako u ratnom tako i u mirnodopskom kontekstu, znatno su poremećeni odnosi između velikih (funkcionalnih) dobnih skupina, bitnih za reprodukciju, što je »proizvelo« redukciju fertiliteta i nataliteta te jak pad vitalnoga indeksa (tablica 2).

Tablica 2. Prirodno kretanje stanovništva županija hrvatskoga istoka od 1964. do 2015.

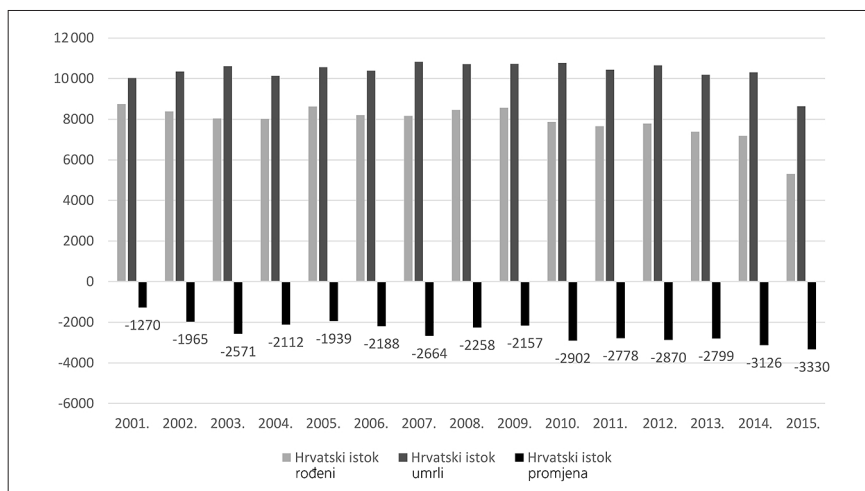
Izvor: Vitalna statistika Republike Hrvatske, DZSRH, Zagreb.

Međupopisna razdoblja	Natalitet	Mortalitet	Prirodna promjena	Vitalni indeks (prosjeak)
1964.-1970.	87 999	50 736	37 263	173,4
1971.-1980.	104 917	73 884	31 033	142,0
1981.-1990.	103 990	82 589	21 401	125,9
1991.-2000.	77 134	76 344	790	101,0
2001.-2010.	83 062	105 088	-22 026	79,0
2011.-2015.	35 303	50 206	-14 903	70,3

Prezentirani podatci (tablica 2 i graf 1) jasno indiciraju radikalnu promjenu u prirodnom kretanju stanovništva hrvatskoga istoka. Ona se očituje u značajnom smanjenju nataliteta, porastu mortaliteta te — što je osobito indikativno — u drastičnoj promjeni predznaka prirodne promjene. Dok je od 1964. do 2000. godine u županijama hrvatskoga istoka živorođeno ukupno 374 040 djece, a umrle 283 553 osobe, čime je ostvaren prirodni porast stanovništva od 90 487 stanovnika (ili 2513 prosječno godišnje), u posljednjih 15 godina (2001.—2015.) u tim je županijama živorođeno 118 365 djece, a umrle su 155 294 osobe, pa je ostvareno prirodno smanjenje od čak 36 929 stanovnika (ili -2462 prosječno godišnje). Prosječan godišnji broj živorođene djece između dva navedena perioda smanjen je za 24,1%, dok je prosječan broj umrlih stanovnika povećan za 31,4%.

Prosječna vrijednost vitalnoga indeksa po izdvojenim razdobljima ukazuje na proširenu bioreprodukciju do 2000., te snažnu opadajuću bioreprodukciju stanovništva nakon 2001. godine. Dok su u razdoblju od 1964. do 1970. na 100 umrlih stanovnika prosječno rođene 173 bebe, od 2011. do 2015. godine broj umrlih bio je u prosjeku za trećinu veći od broja živorođene djece.

Iz prezentiranih podataka može se zaključiti da dinamika nataliteta, mortaliteta i prirodne promjene stanovništva, u posljednjih desetak ili nešto više godina, ne predstavlja pozitivan demografski okvir za razvoj biološke struk-

Graf 1. Prirodno kretanje stanovništva županija hrvatskoga istoka u razdoblju 2001.—2015.
Izvor: Vitalna statistika Republike Hrvatske, DZSRH, Zagreb (www.dzs.hr).

ture stanovništva i dinamiku nupcijaliteta, a time ni za buduću bioreprodukciju. Nizak (i sve niži) natalitet neće omogućiti dovoljan priljev mladog stanovništva u fertilnu dob, pa će sve malobrojnije fertilno stanovništvo umjesto poželjnijeg prirodnoga porasta determinirati još jači prirodni pad stanovništva hrvatskoga istoka.

Negativna migracijska bilanca

Izračun (procjena) grube migracijske bilance (tablica 3) jasno ukazuje na pretežiti emigracijski karakter kretanja stanovništva analiziranih županija hrvatskoga istoka, s tim da postoje određene razlike s obzirom na koncepte/kriterije »ukupnog« i »prisutnog« stanovništva. Emigracijska depopulacija »označava smanjenje broja stanovnika, ponajprije pod utjecajem većeg iseljavanja nego doseljavanja, tj. zbog negativnoga migracijskog salda«. ²²

Prema konceptu/kriteriju »ukupnog« stanovništva, sve tri županije i hrvatski istok imali su u promatranom razdoblju negativnu grubu migracijsku bilancu, koja je u ukupnoj depopulaciji Brodsko-posavske županije sudjelovala sa 82,5%, Osječko-baranjske županije sa 61,1% te Vukovarsko-srijemske županije sa 87,2%, dok je relativan udio negativne migracijske bilance (-52 581) u ukupnoj depopulaciji hrvatskoga istoka (-68 911) iznosio 76,3%. To znači da je, prema ovom konceptu/kriteriju, ukupna depopulacija dominantno bila pod utjecajem negativne migracijske bilance, dok je prirodni pad stanovništva ipak imao relativno manje značenje.

²² I. NEJAŠMIĆ, *Demogeografija. Stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, 111.

D. Živić: Demografsko izumiranje hrvatskoga istoka

No, sasvim je druga (obrnuta) situacija procijenimo li grubu migracijsku bilancu prema konceptu/kriteriju prisutnosti. U tom slučaju jedna od tri analizirane županije imala je u promatranom desetljeću pozitivnu migracijsku bilancu (Osječko-baranjska), dok je u preostale dvije županije negativna gruba migracijska bilanca u njihovoj ukupnoj depopulaciji sudjelovala sa 35,1% (Brodsko-posavska), odnosno sa 51,4% (Vukovarsko-srijemska). Promotrimo li sve tri županije zajedno, dolazimo do podatka da je u ukupnoj depopulaciji hrvatskoga istoka između 2001. i 2011. godine (-19 952), prema konceptu/kriteriju prisutnosti, prirodni pad stanovništva sudjelovao sa čak 81,8%, a negativna migracijska bilanca (-3 622) sa svega 18,2%. To, drugim riječima, znači da je prema ovom konceptu/kriteriju ukupna depopulacija hrvatskoga istoka dominantno bila pod utjecajem prirodne depopulacije, dok je emigracijska depopulacija imala relativno manje značenje.

Tablica 3. Migracijska bilanca stanovništva županija hrvatskoga istoka u 2001.—2011. prema konceptima/kriterijima »ukupnog« i »prisutnog« stanovništva.
Izvor: Kao tablice 1 i 2.

»Ukupno« stanovništvo						
Županija	Apsolutna promjena broja stanovnika	Relativna promjena broja stanovnika	Prirodna promjena		Migracijska bilanca	
			Apsolutna	Relativna	Apsolutna	Relativna
Brodsko-posavska	-18 190	-10,3	-3188	-1,8	-15 002	-8,5
Osječko-baranjska	-25 474	-7,7	-9906	-3,0	-15 568	-4,7
Vukovarsko-srijemska	-25 247	-12,3	-3236	-1,6	-22 011	-10,7
Hrvatski istok — ukupno	-68 911	-9,7	-16 330	-2,3	-52 581	-7,4
»Prisutno« stanovništvo						
Županija	Apsolutna promjena broja stanovnika	Relativna promjena broja stanovnika	Prirodna promjena		Migracijska bilanca	
			Apsolutna	Relativna	Apsolutna	Relativna
Brodsko-posavska	-4914	-3,0	-3188	-1,9	-1726	-1,1
Osječko-baranjska	-8374	-2,7	-9906	-3,2	1532	0,5
Vukovarsko-srijemska	-6664	-3,6	-3236	-1,7	-3428	-1,8
Hrvatski istok — ukupno	-19 952	-3,0	-16 330	-2,5	-3622	-0,5

Demografsko izumiranje pojam je koji označava najnepovoljniji tip općeg/ukupnog kretanja stanovništva, a definiran je sljedećim obilježjima: prirodna promjena je negativna, popisom utvrđeno kretanje stanovništva je negativno, a stopa prirodne promjene manja je od stope popisom utvrđenog smanjenja stanovništva.²³ Na temelju rezultata popisa stanovništva, podataka

vitalne statistike te procijenjene grube migracijske bilance, razvidno je da stanovništvo hrvatskoga istoka, neovisno o konceptu/kriteriju međupopisne usporedbe, pripada upravo najnepovoljnijem tipu općeg kretanja stanovništva E4 — *izumiranje*, s tim da Brodsko-posavska i Vukovarsko-srijemska županija, prema oba primijenjena koncepta/kriterija, imaju tip općeg kretanja — *izumiranje*, dok Osječko-baranjska županija, prema konceptu/kriteriju »ukupnog« stanovništva ima također tip *izumiranje*, a prema konceptu/kriteriju »prisutnog« stanovništva tip I4 — *vrlo slaba obnova imigracijom*. U cjelini uzevši, hrvatski istok, s obzirom na odnos i utjecaj prirodne promjene i migracije u međupopisnom razdoblju 2001.—2011. godine, pripada emigracijskom ili egzodusnom tipu ukupnog kretanja stanovništva,²⁴ vrlo jakog intenziteta prirodne, emigracijske i ukupne depopulacije.

Analitičko-vitalnom metodom za međupopisno razdoblje 2001.—2011. izračunata je, dakle, negativna gruba migracijska bilanca u rasponu od -3622 (za stanovništvo »u zemlji«) do -52 581 stanovnika (za »ukupan« broj stanovnika). Za ocjenu migracija i njihove važnosti u suvremenoj demografskoj slici hrvatskoga istoka moguće je, dakako, koristiti i druge podatke i indikatore.

Na temelju baze podataka o prijavi i odjavi prebivališta Ministarstva unutarnjih poslova, DZSRH na godišnjoj razini objavljuje podatke o doseljenim i iseljenim osobama — unutarnjim i vanjskim migrantima, po županijama i za Hrvatsku u cijelosti. Međutim, ti podatci nisu posve pouzdani, odnosno nisu cjeloviti, osobito kada je riječ o vanjskoj migraciji, jer se realnom drži pretpostavka da podcjenjuju broj iseljenih, a precjenjuju broj doseljenih osoba.

Imajući u vidu metodološke probleme, ipak možemo dati približan brojčani okvir unutarnje i vanjske migracije te, na temelju tih podataka, upozoriti na zabrinjavajuće stanje, tj. na činjenicu da je bilanca ukupne, unutarnje i vanjske migracije stanovništva županija hrvatskoga istoka, u razdoblju od 2002. do 2015. godine, na godišnjoj razini izrazito negativna i da kao takva, i u kratkoročnom a osobito u dugoročnom smislu, predstavlja jaku de-

²³ Mladen FRIGANOVIĆ, *Demogeografija. Stanovništvo svijeta*, Zagreb, Školska knjiga, 1987; I. NEJAŠMIĆ, *Demogeografija. Stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*.

²⁴ M. Friganović ističe da »tipovi općeg kretanja stanovništva pokazuju odnos i utjecaj prirodnog priraštaja i prostorne pokretljivosti u određenom razdoblju. Ovisno o tome da li je migracijska bilanca pozitivna ili negativna, određujemo da li je neki prostor egzodusnog (E) ili imigracijskog (I) obilježja«. Usp. M. FRIGANOVIĆ, *Demogeografija. Stanovništvo svijeta*, 101. Isti autor izdvaja četiri emigracijska (*emigracija, depopulacija, izrazita depopulacija, izumiranje*) i četiri imigracijska tipa općeg kretanja stanovništva (*ekspanzija imigracijom, regeneracija imigracijom, slaba regeneracija imigracijom i vrlo slaba regeneracija imigracijom*). Usp. M. FRIGANOVIĆ, *Demogeografija. Stanovništvo svijeta*, 102.

D. Živić: Demografsko izumiranje hrvatskoga istoka

stabilizacijsku odrednicu ukupnoga kretanja stanovništva, kao i razvoja demografskih struktura, naročito strukture stanovništva po dobi i spolu.

Dakle, prema objavljenim podacima DZSRH, od 2002. do 2015. godine u tri županije hrvatskoga istoka doselila je, ili preciznije rečeno, u njima prijavila prebivalište, ukupno 62 671 osoba, od čega je 40 555 ili 64,7% unutar-njih migranata (doseljenih iz drugih županija), dok je 22 116 osoba ili 35,3% doselilo iz inozemstva. U promatranom je razdoblju iz županija hrvatskoga istoka odselilo, tj. odjavilo prebivalište, ukupno 99 736 osoba, od kojih je 69 128 osoba ili 69,3% unutarnjih migranata (odseljenih u druge županije), a 30 608 osoba ili 30,7% vanjskih migranata.²⁵ Navedeni podatci jasno ukazuju na negativan saldo ukupne migracije županija hrvatskoga istoka od -36 180 osoba. Bitno je naznačiti da se većina negativnog migracijskog salda odnosi na unutarnju migraciju (76,5%), dok je negativna migracijska bilanca s inozemstvom zamjetno manjih razmjera (23,5%). »Smanjena potražnja za radnim mjestima, uz porast nezaposlenosti, uslijed nepovoljne gospodarske situacije i socijalne krize, loše poduzetničke klime i nemogućnosti pronalaženja zaposlenja u profesiji, naročito mladih, bila je snažan 'push' faktor jačanju emigracijskih struja istočnohrvatskog stanovništva.«²⁶

Posljedice demografskog izumiranja

Brojne su i uglavnom dugoročne demografske, društvene i gospodarske posljedice depopulacije i demografskog izumiranja. Kada su u pitanju dugoročni demografski učinci depopulacije, oni se najjasnije ističu u biološkom sastavu stanovništva, jer je on pod izravnim utjecajem dosadašnjih trendova u prirodnom i mehaničkom kretanju stanovništva. Sastav stanovništva prema spolu i dobi zrcali prošle demografske promjene, ali je ujedno i najvažniji čimbenik budućih trendova u kretanju i strukturnom razvoju stanovništva.

Najvažniji proces u razvoju biološke strukture stanovništva hrvatskoga istoka jest *demografsko starenje*, koje indiciraju najvažniji indikatori dobnog sastava stanovništva (koeficijenti mladosti i starosti, prosječna starost te indeks starenja). »Ubrzano starenje stanovništva, odnosno povećanje broja starih stanovnika i smanjivanje broja mladih, u uvjetima negativne prirodne

²⁵ Treba upozoriti da se u ukupnom broju unutarnjih migranata nalaze i osobe koje su migrirale između županija hrvatskoga istoka, tako da je stvaran broj doseljenih u ove tri županije iz drugih županija Hrvatske, kao i iseljenih iz ove tri županije u druge županije u Hrvatskoj, nešto manji. Ujedno treba istaknuti da navedeni brojčani pokazatelji ne uključuju preseljavanja unutar županija hrvatskoga istoka (između gradova/općina iste županije te između pojedinih naselja u istom gradu/općini).

²⁶ D. ŽIVIĆ, »Suvremena migracija kao odrednica depopulacije Istočne Hrvatske (2001.—2014.)«, 59.

promjene, ima brojne nepovoljne implikacije na sva područja društvenoga života,²⁷ napose po pitanju formiranja (smanjenja) školske populacije, smanjenja i starenja radnog kontingenta te povećanja obujma umirovljeničke (radno neaktivne) populacije.

Što to konkretno znači za županije hrvatskoga istoka, zorno ilustriraju podatci i izračunati pokazatelji prezentirani u tablici 4. U samo deset godina (2001.—2011.) broj stanovnika do 14. godine smanjen je za 21,4%, broj stanovnika u dobi od 15. do 64. godine smanjen je za 8,9%, dok je broj stanovnika starijih od 65 godina života povećan za 4,1%, iako je ukupna depopulacija u županijama hrvatskoga istoka u istom razdoblju iznosila, kako je ranije prezentirano, -9,7%. Zbog tako izrazito diferencirane dinamike prema velikim (funkcionalnim) dobnim skupinama, koeficijent mladosti je smanjen sa 18,7 na 16,2, a koeficijent starosti povećan sa 14,8 na 17,1. Porast indeksa starenja (sa 79,6 na 105,5) jasno pokazuje da je već prema posljednjem popisu stanovništva (2011.) starije stanovništvo, svojim brojem i udjelom u ukupnom stanovništvu županija hrvatskoga istoka, nadmašilo mladu populaciju. Riječ je o nepovoljnom trendu, s lošim implikacijama, prije svega po buduću bioreprodukciju, ali i po ekonomsku aktivnost stanovništva, osobito za formiranje radne snage. Kao potvrda potonjeg, upravo su ilustrativni pokazatelji reprodukcije radnoga kontingenta: koeficijent ulaska u radnu dob smanjen je sa 9,95 (2001.) na 9,24 (2011.), uz predvidivo smanjenje na 7,82 (projekcija za 2030.);²⁸ koeficijent izlaska iz radne dobi povećan je sa 8,74 (2001.) na 8,76 (2011.), uz predvidivo povećanje na 11,42 (projekcija za 2030.); apsolutna veličina zamjene smanjena je sa 5709 (2001.) na 2035 (2011.), uz predvidivo smanjenje na -11 649 (projekcija za 2030.); i konačno, koeficijent zamjene smanjen je sa 114,09 (2001.) na 105,42 (2011.), uz predvidivo smanjenje na samo 68,45 (projekcija za 2030.). Iako su rezultati popisa 2001. i 2011. pokazivali *proširenu reprodukciju radnoga kontingenta*, nepovoljan trend i projekcija za 2030. godinu, nedvojbeno upućuju na predvidivu, *opadajuću reprodukciju radne snage*. Drugim riječima, ubrzo će iz radne dobi izlaziti više stanovnika nego što će u nju ulaziti, što znači da će vrlo brzo priljev mladih u radnu dob uspjeti nadomjestiti tek dvije trećine broja onih koji postaju ekonomski neaktivni, odnosno, odlaze u mirovinu. Da-

²⁷ I. NEJAŠMIĆ, «Posljedice budućih demografskih promjena u Hrvatskoj», *Acta Geographica Croatica* 38 (2012) 1, 1-14.

²⁸ Pokazatelji reprodukcije radnoga kontingenta za 2030. godinu izračunati su prema: Stručna podloga za izradu Strategije prostornog razvoja Republike Hrvatske: Demografski scenarij i migracije, I. Čipin (voditelj), Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Katedra za demografiju, Zagreb, 2014.

D. Živić: Demografsko izumiranje hrvatskoga istoka

kle, vlastiti demografski potencijali županija hrvatskoga istoka u najskorije vrijeme neće biti dovoljni za osiguranje radne snage, potrebne za snažniji gospodarski uzlet i napredak. Razlozi tome leže u niskom natalitetu, ali i u jačanju emigracijske komponente u mehaničkom kretanju stanovništva.

Tablica 4. Odabrani indikatori biološke strukture stanovništva županija hrvatskoga istoka prema rezultatima popisa 2001. i 2011., te procjeni za 2015. i projekciji za 2030.

Izvor: Popisi stanovništva 2001. i 2011., DZSRH, Zagreb (www.dzs.hr; pristup ostvaren 25. svibnja 2017.); Procjene stanovništva Republike Hrvatske u 2015., Priopćenje 7.1.4., DZSRH, Zagreb (www.dzs.hr; pristup ostvaren 25. svibnja 2017.); Stručna podloga za izradu Strategije prostornog razvoja Republike Hrvatske: Demografski scenarij i migracije, I. Čipin (voditelj), Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Katedra za demografiju, Zagreb, 2014.

Indikatori	2001.	2011.	2015. (procjena)	2030. (projekcija)
Broj stanovnika	712 039	643 128	614 469	522 818
Muško	342 934	310 688	297 261	254 156
Žensko	369 105	332 440	317 208	268 662
Koeficijent maskuliniteta	92,9	93,5	93,7	94,6
Koeficijent feminiteta	107,6	107,0	106,7	105,7
Stanovništvo do 14. godine	132 806	104 320	93 140	72 147
Stanovništvo od 15. do 64. godine	470 691	428 742	409 987	323 372
Stanovništvo od 65 godina i stariji	105 708	110 066	111 342	127 299
Koeficijent mladosti	18,7	16,2	15,2	13,8
Koeficijent starosti	14,8	17,1	18,1	24,3
Indeks starenja	79,6	105,5	119,5	176,4
Prosječna starost	38,2	40,9	41,8	44,7

U tablici 4, uz rezultate popisa iz 2001. i 2011., dane su i procjene DZSRH za 2015. te projekcija demografa s Katedre za demografiju Ekonomskog fakulteta u Zagrebu za 2030. godinu. I ti podatci, nesumnjivo, upozoravaju na predvidivo crni scenarij daljnjeg oblikovanja biološke strukture stanovništva županija hrvatskoga istoka, jer indiciraju ubrzanje demografskog starenja kao posljedice opadajuće bioreprodukcije i jačanja iseljavanja. Naime, procjena DZSRH za 2015. godinu pokazuje daljnji porast indeksa starenja na 119,5 i prosječne starosti na 41,8 godina,²⁹ dok projekcija za 2030. godinu predviđa gotovo dvostruko veći broj starijeg u odnosu na mlado stanovništvo (indeks

²⁹ Prema procjeni DZSRH broj stanovnika županija hrvatskoga istoka 2015. bio je za 4,5% manji od broja stanovnika ustanovljenih popisom iz 2011. godine, s tim da je broj mladih (do 14. godine) smanjen za 10,7%, a broj starih (65 godina i stariji) veći za 1,2%.

starenja 176,4) te prosječnu starost od 44,7 godina.³⁰ Ako se rezultati projekcije za 2030. godinu pokazu (približno) točnima, to neće značiti samo nastavak nepovoljnih demografskih trendova i procesa, nego i potpuni demografski, napose bioreprodukcijski slom hrvatskog istoka, budući da ove županije više neće raspolagati dovoljnim vlastitim demografskim potencijalima za bilo kakav vid populacijske, društvene i ekonomske revitalizacije, pa će se nametnuti kao (jedina) migracijska (doseljenička) komponenta kretanja stanovništva, što nije jednostavno rješenje jer ima različite društvene konotacije i implikacije. Naravno, sve to pod uvjetom da se dosadašnji demografski trendovi nastave nesmanjenim intenzitetom, što će biti očekivana posljedica izostanka primjene poticajnih mjera demografske politike u najširem smislu riječi.

Zaključak

Provedena analiza nedvojbeno je pokazala da u promatranom razdoblju županije hrvatskoga istoka gube stanovništvo i prirodnim i mehaničkim putem, tj. većim umiranjem od rađanja i brojnijim iseljavanjem od doseljavanja. Prema konceptu/kriteriju »ukupnog« stanovništva, kako je pokazala analiza, ukupna je depopulacija dominantno determinirana negativnom migracijskom bilancom, prema konceptu/kriteriju »prisutnog« stanovništva prirodnim padom.

Alica Wertheimer-Baletić³¹ opisala je model u kojemu se zbiva ukupna depopulacija na nekom području i pritom izdvojila četiri faze. S obzirom na izračunate indikatore prirodnog i mehaničkog kretanja stanovništva, razvidno je da županije hrvatskoga istoka pripadaju već četvrtoj, posljednjoj evolutivnoj fazi u razvoju ukupne depopulacije, kao rezultat zajedničkog djelovanja prirodnog i mehaničkog smanjenja stanovništva, uz ubrzanje procesa demografskog starenja. To je »faza demografskog izumiranja«. ³² U tim uvjetima, dugoročno gledano, jačat će utjecaj prirodne, a postupno slabiti utjecaj emigracijske depopulacije na ukupno kretanje stanovništva. Naime, sve slabija biodinamika implicira i manji priljev stanovništva u radnoaktivnu dob iz koje se generiraju sve malobrojnije (e)migracijske »rezerve«, tj. postupno se smanjuje broj potencijalnih emigranata. To se još neće dogoditi jer je postojeći emigracijski kontingent potaknut snažnim »push« i »pull« čimbenicima iz

³⁰ U odnosu na rezultate popisa iz 2011., projekcija za 2030. godinu pokazuje daljnje smanjenje broja mladih (za 30,8%) i povećanje broja starih kohorti (za 15,7%).

³¹ A. WERTHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb, MaTe, 1999.

³² I. NEJAŠMIĆ, *Demogeografija. Stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, 112.

D. Živić: *Demografsko izumiranje hrvatskoga istoka*

domene ekonomije (potražnja za zaposlenjem i boljim uvjetima života i rada), a ne pritiskom trenutnog nataliteta.³³

Procjene DZSRH za 2015. i projekcija za 2030. godinu (tablica 4) jasno upozoravaju da će se depopulacijski trendovi u županijama hrvatskoga istoka nastaviti, pa i produbiti, ako izostane primjena sveobuhvatnih mjera demografske politike kao razvojne, a ne samo socijalne i obiteljske politike.³⁴ Prema projekciji za 2030., u odnosu na popis iz 2011. godine, stopa ukupne depopulacije u Brodsko-posavskoj županiji mogla bi iznositi -19,9%, u Osječko-baranjskoj županiji -14,9%, u Vukovarsko-srijemskoj županiji -24,2%, te za hrvatski istok ukupno -18,7%. Riječ je, doista, o predvidivom demografskom gubitku koji će ostaviti neizbrisiv trag na demografsku sliku toga dijela Hrvatske, s nesagledivim posljedicama po društveni i gospodarski razvoj/napredak te nacionalnu sigurnost RH. Potraje li demografsko izumiranje »dulje, npr. u razdoblju jednakom ili duljem od dva međupopisna razdoblja, pogotovo kod malih populacija, neizvjesnost revitalizacije jest očekivana.«³⁵

Dražen Živić

Demographic Extinction of Eastern Croatia

The topic of this research is overall (general) population change for three Eastern Croatian counties (Brodsko-posavska, Osječko-baranjska, Vukovarsko-srijemska) for the period between two population censuses (2001—2011). The aim is to determine achieved level of overall depopulation, natural decrease, and negative migration balance, same as the intensity type of population change in the period between two population censuses and the type of general population change. Contemporary demographics of the studied area however is an expected

³³ Izneseno temeljimo na podacima vitalne i migracijske statistike za razdoblje 2011.—2015. godine. Naime, u tih pet godina Brodsko-posavska županija je prirodnim i mehaničkim putem pretrpjela demografski gubitak od 8230 stanovnika, od kojega je prirodni pad činio 31,3%, a negativna migracijska bilanca 68,7%. U istom je razdoblju Osječko-baranjska županija, zbog negativne prirodne promjene i brojnijeg iseljavanja od doseljavanja, imala demografski gubitak od 13 043 stanovnika, pri čemu je prirodni pad sudjelovao sa 46,9%, a negativna migracijska bilanca s 53,1%. Konačno, demografski gubitak zbog većeg umiranja od rađanja i negativne migracijske bilance, iznosio je u Vukovarsko-srijemskoj županiji 12 398 stanovnika, pri čemu je prirodni pad činio 27,2%, a negativna migracijska bilanca čak 72,8% demografskog gubitka.

³⁴ Šterc i Komušanec, među ostalim, navode da »revitalizacija ukupnoga stanovništva Hrvatske nije moguća sama po sebi, kao nastavak demografskih trendova, nego je za to potrebna planska, strateška, programska, funkcionalna, znanstveno utemeljena i razvojno nužna intervencija države i njezinih resornih institucija«. Usp. S. ŠTERC i M. KOMUŠANEC, »Neizvjesna demografska budućnost Hrvatske — izumiranje i supstitucija stanovništva ili populacijska revitalizacija...?«, 706.

³⁵ Isto, 697.

outcome of long-term and synergic/cumulative effects of various demographic and non-demographic factors of population change and development, out of which many had disruptive effects both on the demography and socio-economic development/progress of Eastern Croatia. Conducted analysis undoubtedly indicates that in the studied period Croatian Eastern counties are losing population due to natural and mechanical depopulation, namely, bigger mortality than natality and more extensive emigration than immigration. According to the »general« population concept/criterion, based on the conducted analysis, the overall depopulation is predominantly determined by negative migration balance, and according to the »present« population concept/criterion by natural population decrease. Therefore, there are numerous, mainly long-term, demographic, social and economic consequences of depopulation and demographic extinction. The one with greatest impact as a long-term demographic effect of depopulation and demographic extinction is a biological composition of the population, thereby, the most important process in the development of the biological population composition of the Croatian East is demographic aging.

Keywords: *Croatian East, general depopulation, natural decrease, negative migration balance, demographic extinction, aging population*